

İbn Haldun'un Gözünden Arap Baharı*

The Arab Spring Through the Lenses of Ibn Khaldun

Souad Adnane

George Washington Üniversitesi, Birleşik Devletler
adnanesouad@gmail.com

Öz: “Arap devleti” de İbn Haldun’un betimlediği gibi devlet hayat döngüsünün beş aşamasından geçmiştir. Ayrıca birçok dönüşüme de tanık olmuştur. Bu bağlamda siyasi ve toplumsal dönüşümleri ve birbirleriyle olan etkileşimleri nasıl analiz edebiliriz? Şu zamana kadar bildiğimiz kadarıyla “Arap devletinin” çöküşü ile “yeni” olanın yükselişi arasında kalan bu mevcut özel aşamayı İbn Haldun’un teorisi ışığında nasıl anlayabiliriz? Bu yeni aşama, Arap Baharı sonrasında daha aşikâr bir hal almış olan etnik çatışmalarla nitelendirilmektedir. Despotizm ve şiddetten kurtulmak için olası çıkış yolları nelerdir? Bu makalede bu sorulara İbn Haldun’un mevcut olaylar ve Arap dünyası bağlamına ilişkin teorik çerçevesi uygulanarak cevap verme çabası bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, Arap Baharı, Devlet, Dönüşüm, Siyaset

Abstract: The “Arab state” has also gone through phases, the five stages of the state life cycle as described by Ibn Khaldun, and it has also known many transformations. How can we analyze these political and social transformations and how are they interacting with each other from a Khaldunian perspective? How can we understand this current particular phase between the fall of the “Arab state”, as we’ve known it until now, and the rise of a “new” one in the light of Ibn Khaldun’s theory? A new phase characterized by ethnic conflicts that have taken a more apparent and obvious form in the aftermath of the Arab Spring. What are possible avenues to get rid of despotism and violence? The present paper is an attempt to answer these questions applying Ibn Khaldun’s theoretical framework to the current events and context of the Arab world.

Keywords: Ibn Khaldun, Arab Spring, State, Transformation, Politics

Giriş

Geçtiğimiz üç yılda, Arap dünyası görünüşte en sağlam ülkelerde bile eşi benzeri görülme- yen devrimci dalgaların darbeleriyle tanışmıştır. Uzun zamandır görüldüğü ve resmedildiği gibi “birden bire” ortaya çıkan bir olay değildir. Arap toplumları “Arap Baharı” ile sonuçlanan derin değişiklikler yaşamıştır. Öte yandan, “Arap devleti” de İbn

* Bu çalışma, 28-29 Eylül 2013 tarihinde İstanbul’da düzenlenen “III. Uluslararası İbn Haldun Sempozyumu” adlı bilimsel etkinlikte sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

Haldun'un deyimiyle devlet döngüsündeki beş evredeki gibi evrelerden geçmiş ve birçok dönüşüm tecrübe etmiştir.

Bu siyasal ve sosyal değişimleri nasıl analiz edebiliriz ve İbn Halduncu bir bakış açısıyla, bu değişimler birbirleriyle nasıl ilişkili görülebilir? Şu anda görünüş itibarıyla bir düşüş evresinde olan "Arap Devleti" ile İbn Haldun nazariyesine göre yeni bir (devletin) yükselişini nasıl anlamalıyız? Arap Baharının peşinden bariz ve apaçık bir şekil alan etnik çatışmalarla karakterize olmuş yeni bir dönem. İbn Haldun'un döngüsünü kırabilmek için zorbalığı ve şiddeti hangi muhtemel bağlamlarda aşabiliriz?

Bu makale, bu soruları İbn Haldun'un nazariyesini Arap baharının güncel bağlam ve olaylarına uygulayarak cevaplama çabasıdır. İbn Haldun bir devletin ortalama yaşam süresini tahmin edebilmiş, oluşma, yükseliş, düşüş ve çöküşünün arkasındaki asabiyet kuvvetinden gelip, değişken sosyal dinamiklerle bağlantılı olan sebepleri açıklamıştır. Bu makale Arap Baharı'nı İbn Haldun'un bakışıyla tekrar okuyup analiz edecek ve İbn Haldun mantığını çağımız bağlamına uyarlayarak daha müreffeh ve barışçıl bir toplum için alternatif bir devlet modeli sunacaktır.

İbn Haldun'da Asabiyet Kavramı ve Arap Baharı

Asabiyet bir devletin yaşam döngüsünün arkasındaki itici güçtür. İbn Haldun bunu kan bağından gelen bir dayanışma hissi olarak tanımlar. Kan bağı ne kadar yakın olursa bu his o kadar güçlü olacaktır.¹ O halde farklı seviyelerde asabiyet görülür. Üyelerinin ortak bir atadan geldiği belli bir kabilede bulunan genel bir asabiyetten bahsedilebileceği gibi aynı kabile daha güçlü ve özel, daha yakın kan bağına dayalı bir takım asabiyetleri de içerebilir. Otorite, belirli asabiyelerin en baskınına gidecekti ve bir şubeden diğerine yalnızca en güçlü olanlara aktarılacaktı.² İbn Haldun'a göre, asabiyetin ilk varoluş nedeni korunmadır. Her insanın bir araya getirmesinin doğal olarak onları birbirinden korumak için bir 'lider' ihtiyacı olacaktır. Bu lider en güçlü asabiyetten çıkar ve asabiyetin krallık olma nihai hedefi, normalde şiddet kullanarak elde edilen mutlakiyetçi yönetime talip olurdu.³ Himmich, asabiye iktidarı ele geçirmek için şiddet uygulanması olarak tanımlar.⁴

Asabiye, bugünkü "Arap Baharı" bağlamında, cemaatçilik, mezhepçilik, idealler tarafından tutulan bir gruba veya başka bir topluluğa ait olma duygusuna eşdeğer olabilir

¹ İbn Khaldun, Al-Muqaddima, p 128.

² Ibid, p131.

³ Ibid, p 139.

⁴ Himmich, B. İbn Khaldun: Un philosophe de l'histoire, p84.

ki bu da çoğu zaman, Mohamed Abed Al Jabiri'nin ideoloji, kabileler ve Ganimet üçgenine dayanır; birincisi dine, ikincisi toplumda aidiyet ve kimliğe ve üçüncüsü ise ekonomik çıkarlara işaret eder.⁵ Arap dünyasındaki siyasi süreç, asabiyetin dinamiklerini büyük ölçüde açıklayan bu üçgene dayanarak büyük oranda anlaşılabilir.

Nitekim, asabiyet, Arap dünyasında, hükümdara ve iktidarda olanlara yakın olan genellikle aynı atadan gelenlerin kayırmacılık sisteminden faydalanmasıyla sürdürülmüştür; bu durum İbn Haldun tarafından "Jaah"⁶ (güç, hükümdarın yakınında bulunan kişilere ya da ona yakın kişilere atfedilir). İbn Haldun, dinin asabiyetin güçlendirici bir unsur olmasını ve yöneticiye ilaveten meşruiyet kazandırdığından bahseder.

Tunus ve Mısır örneği, birbirinden farklı olmasına rağmen, bir "grup" insanın, asabiyeti iktidar grubu içinde güçlü tutan bir kayırmacılık sistemi yoluyla nasıl güçlendirmeye ve sürdürmeye devam edebileceğini çok iyi açıklamaktadır. Bununla birlikte, İbn Haldun'un da öngördüğü gibi, bu asabiyet birçok faktörden dolayı çöküş döngüsünden geçmiştir, bunlardan en önemlisi de despotizmdir. "Adaletsizlik, Umran'ın [medeniyet],⁷ çöküşünü açıklar; Mukaddime 'de olduğu gibi, bu İbn Haldun'ın "Arap Baharı"nın nasıl doğurulduğunu büyük ölçüde anlatır. İbn Haldun, Umran'ın çöküşüne kadar uzanan farklı haksızlık uygulamalarına atıfta bulunmaktadır. Bunlar, Arap Baharı'nın bağlamı için mükemmel bir şekilde uygulanan verimin artması ve verimlilik ve refah marjının sınırlandırılması yoluyla devletin ekonomik yaşama müdahil olmasıyla özetlenebilir. Arap ülkelerinde artan despotizm / mutlakiyet ve ekonomik ve sosyal sonuçları, İbn Haldun'un devlet yaşam döngüsünde daha ayrıntılı görülebileceği gibi, Arap ülkelerinin çoğunun düşmesine yol açmıştır.

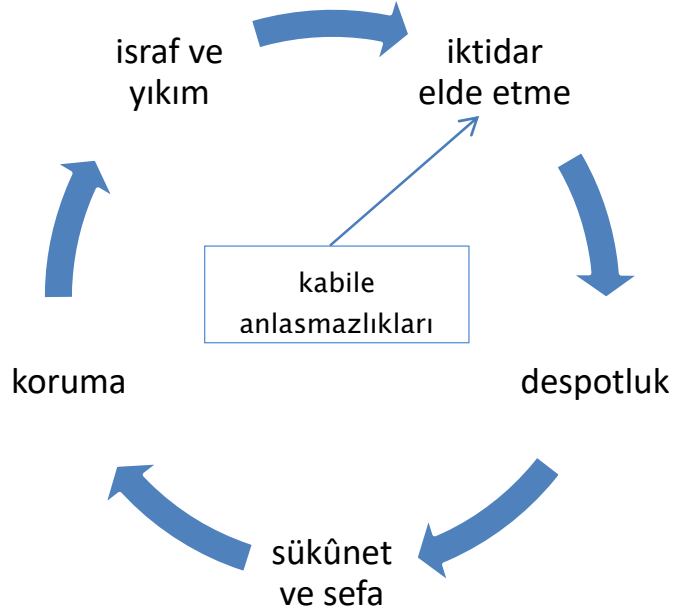
İbn Haldun'a Göre Bir Devletin Hayat Döngüsü

İbn Haldun'un Asabiyet kavramına göre, özellikle Arap dünyasına ve hatta çağdaş Arap dünyasına kolayca uzatılabilen bir model olan Orta Asya Mağrib'inde bir devlet yaşam döngüsünün ana aşamalarını gerçekten kavramaktadır. Himmich, bu döngüyü İbn Haldun'un Mukaddime'sine dayanarak beş aşamalı olarak sunar. İktidarı elde etme aşaması kışkırtan aşiret çatışmaları, döngünün merkezinde olmakta ve ardından bir despotizm, gelişme safhası, korunma safhası, aşiret çatışmalarını yeniden üreten yıkım aşaması, ardından başka bir asabiyetin iktidar kazanmasına yol açmaktadır.

⁵ Jaber, M. (1984). Reforming the Arab Mind.

⁶ İbn Khaldun, Al-Muqaddima.

⁷ Ibid.

Birinci Evre: İktidar Elde Etme

Kabile çatışmaları ya da bugünkü dilde farklı çıkar grupları arasındaki rekabet, “iktidar kazanma” olan devlet oluşumunun ilk aşamasına götüren ilk dinamik olarak İbn Haldun tarafından tanımlanmaktadır. Her kavim/çıkâr grubu, üyelerinin aidiyet/sadakat duygusunun desteğiyle diğerlerini yenmeye çalışacaktır. En güçlü asabiyet daha sonra “genel hükümet” in oluşumunu ilan ederek iktidara gelirdi, İbn Haldun’un deyimiyle, kan akrabalıklarını dönüştüren ve onları yeni sorunlara ve değişmelere maruz bırakan farklı bir ortam.⁸ Şiddet, iktidar fethinin bu aşamasının önemli bir özelliğidir.

Bir devletin çöküşü, yeni bir devletin yükselişiyle sonuçlanacak çatışmalara ve şiddete yol açacaktır. Arap ülkelerinin çoğunda, Suriye, Mısır, Libya’nın bir kısmından bahsetmek gerekirse, mevcut olan yaygın şiddet, bu teorik çerçevede çokça anlaşılabilir. Arap dünyası, özellikleri henüz tanımlanamayan yeni bir “Arap Devleti”nin yükselişine giriyor ve bu durum büyük ölçüde, mevcut çatışmaların sonuçlarına ve bunların nasıl yönetileceğine bağlı olacaktır.

İkinci Evre: Despotizm

“Despotizm”, İbn Haldun’un devlet yaşam döngüsünün ikinci aşamasıdır. Lider, kendi akrabalarının dışında güç kazanmaya çalışacaktır. Kan akrabalığı ve ekonomik çıkarlarla daha az korunan dış ittifaklar kurulacaktır. Bu ittifaklar, “kabul görmüş topluluklar”dan

⁸ Himmich, B. İbn Khaldun: Un philosophe de l’histoire, p 85.

insanlar, siyasi sahneye gidecek diğer kabileler / çıkar gruplarından, yönetimde veya orduda olmak üzere, meydana gelmekte. Despotizmi mali diktatörlüğe dayanan lider, yeni ittifak sistemini finanse etmek ve yeni gelenlerin sadakatini sağlamak için, giderek daha fazla vergiyi empoze edecektir.⁹

Bu aşamada asabiyyetin daha az rol oynadığı dikkati çekiyor. Nitekim, İbn Haldun, devlet istikrara kavuştuğunda asabiyyet ihtiyacının olmayabileceğini belirtir. Ona göre sebep “ruhlar zorunlu olmadıkları sürece başında genel hükümetlere başvurmak zordur”. Hüküm/akrabalık belirli bir grup içinde istikrara kavuştuğunda insanlar zamanla ona alışır ve bu noktaya getiren ilk asabiyyet unutulabilir. Sonrasında teslimiyet, ruhlarda tartışmasız bir şekilde kök salmış olur.¹⁰

Üçüncü Evre: Sükûnet ve Sefa

Bu aşamadaki hükümdar, malları, zenginlikleri ve yapı inşa etme gücüne sahiptir. İkincisi, devletin gücünün bir işaretidir ve uygarlığın gelişimine katkıda bulunur. Bu aşamada, hükümdarın ve eşlerinin lüks yaşamı ve devletin genişlemesi esasen vergilerle korunmaktadır.¹¹

Dördüncü Evre: Korunma

Devlet giderek artan harcamalarını (hükümdarın lüks yaşamı ve yakınlarıyla ilgili, bunun dışında askerî, idari ve kişisel harcamalar) karşılayabilmek için halkın ekonomik yaşantısına çeşitli şekillerde müdahale eder. Vergi empoze etmek hükümdarın egemenliğini ve istibdadını korumanın en belirgin biçimidir.

Beşinci Evre: Yıkılış

Devlet yaşam döngüsünün son aşamasında hükümdar ve adamları güç ve yararlarını tekelleştirmeye devam ederler. Cetvelin orduyla olan ilişkisi zayıflar ve güç krizi daha da belirginleşir. İkincisi şu şekildedir: Vergilerle yüklü, çalışmalarının meyvelerinden yararlanamayan insanlar, üretken faaliyetlerini, sosyal sefaleti, devlet gelirinin azalmasına bağlı olarak yaşanan ekonomik çöküşü, sıkıntı ve ayaklanmaları terk ederler; bu durum Aşiret / çıkar grubu, iktidar, devlet çöküşü ve yeni bir devlet döngüsünün başlangıcı konusunda çelişir. Arap dünyası devletin çöküşü ve başkasının yükselişi arasında “geçiş dönemi” aşaması geçirmekte olduğu düşünülürse bu durumda gündeme getirilecek soru şudur: İbn Haldun'un döngüsel modeline herhangi bir alternatif var mıdır? İhlal edilebilir mi? Farklı şekilde tasarlanabilir mi? Değişkenlerinden birini

⁹ Ibid.

¹⁰ İbn Khaldun, Al-Muqaddima, p 154.

¹¹ Ibid, pp 168, 177.

değiştirirsek, bir denklemin sonucundan farklı olur. Matematiksel olarak, modelin kurucu dinamiklerini değiştirirsek farklı görüneceğini söyleyebiliriz.

Alternatif Devlet Modelini Bulmada İbn Halduncu Mantık

İbn Haldun, o dönemin değişkenlerini kullanarak ortaçağ Mağrib’indeki siyasi süreci tasvir eder. Asabiyet tarafından yönlendirilen başka bir alternatif süreç mümkün müdür? Belki de ortaçağ siyasi kurumlarının gelişme aşamasına geçilmemiştir. Bununla birlikte, o zamandan beri, şimdi ele alınması gereken alternatif siyasi araçlar ve süreçler doğurmak için çeşitli siyasi kurumlar tasarlanmıştır.

Öncelikle, İbn Haldun, bir devletin hükümdarı ve varoluşun başlangıçtaki rolü “insanları birbirinden korumak” olduğunu savunur; bu da, hayatlarını yalnızca başkaları kendi eylemlerinden zarar gördüğünde müdahale ettiği anlamına gelir. Başka bir deyişle, herkesin haklarının korunmasını sağlamak. İbn Haldun, asabiyyetin kayırmacılıkla sürdürülen bir sistemi nasıl oluşturduğunu açıklar ve sonunda despotizm ve adaletsizliğe neden olarak, çöküşe ve sonlanmaya mahkumdur.

Ancak, asabiyyeti besleyen ve onu canlı tutan şey, mutlakiyetçi güce olan özlemdir. Merkezi güç, çıkar gruplarını cezbetmeye, çatışmalara yol açmaya ve toplulukların yapısını bozmaya devam etmektedir. “Politik süreçten kazanılan muazzam faydalar nedeniyle, çıkar grupları için özel ayrıcalıklar sağlayan lobicilik konusunda büyük meblağlar harcamak mantıklıdır, bu ‘kira aramak’ olarak bilinen faaliyettir.”¹² İbn Haldun da iktidarın yararlarına ve merkezileştirilmiş gücün bir kayırmacılık ve “kira arayışı” sistemi oluşturduğuna dikkat çeker.

İbn Haldun’un modelinde asabiyyetin, diğer asabiyyetleri yenmek ve iktidarı ele geçirmek için şiddet uygulayarak boş bir çevre yaratmaya devam eden itici bir güç olduğunu gördük. Arap dünyasında bu boş alanın yeniden oluşmasını önlemek için asabiyyetin temel dinamiğinin değiştirilmesi gerekiyor. Eğer güç dağılırsa, hükümdar ve hükümeti izleyecek mekanizmalar ve kurumlar varsa, bir kontrol ve dengeleme sistemi varsa, asabiyyet tarafından amaçlanan “krallık” ya da mutlakiyetçi kuralın nihai sonu alakasız olur ve asabiyyet siyasette nötr hale gelir. Hangi asabiyyetin kuralı olursa olsun, bu kurallar, despotik uygulamaların olmasını önlemek için önlemlerin (kurumların) varlığında asla mutlakiyetçi olamaz. Durumların yükseliş ve düşüşünün önceden belirlenmiş olduğu döngüsel bir durum modelinden, daha az tahmini bir toplumsal evrimle karakterize edilen doğrusal bir modele doğru hareket edebiliriz.

¹² Butler, E. (2012). Public Choice, p 16.

İbn Haldun, içeriği toplanırsa, mantıken gerçekleşebilecek belirli bir siyasi süreci açıklar. Bunlardan birini tekrar değiştirmek başka bir işleme yol açacaktır. Sınırlı devlet, açıklandığı gibi, devletin çöküşünün sona ermesiyle sonuçlanan asabiyetin temel dinamiğidir. Namık Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü şu sözlerle ifade eder, "Bakanlar bile bugün ulusun yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu inkar edemezler. Bunun en önemli nedenlerinden biri, ülkenin servetinin keskin bir düşüş göstermesidir. Şûra yöntemini daha önce benimsemiş ve halkın bir araya getirilmesini sağlamış olsaydık binalar ve diğer masraflar hazineyi bugünkü seviyesine düşürür müydü?".¹³ Bu, İbn Haldun'un devlet döngüsünü özetleyerek mükemmel bir şekilde tasvir etmektedir, ancak aynı zamanda, eğer mutlakiyetçi yönetim halk tarafından engellenirse, devlet kısıtlı olsa da bu önlenebilirdi. Bir hükümdar devletin limitlerini, gelirini aşmak için harcıyorsa, kısıtlayıcı mı olmalıdır? Kendi çabalarının meyvelerinden istifade etmek ve halka daha fazla vergi getirmek gibi bir "ihtiyaç" olur muydu?

Hem batı hem de İslâm dünyasından birçok akademisyen, bu nihai sınırlayıcı maddenin anayasal kurallara göre düzenlendiğini iddia ediyor. Kamu da sınırlayıcı bir rol oynayabilir, ancak bir azınlığın egemen çoğunluk tarafından sömürüldüğü ortamlara sahip olmaktan kaçınmak için kamu tercihi teorisyenleri "siyasi karar alma mekanizmasının anayasal kurallar tarafından sınırlandırılması gerektiğini" belirtmektedirler.¹⁴ Kayr Al- Din Al-Tunusi, "refahın en üst sıralarında yer alan ülkeler, özgürlük ve anayasanın kökenini kuran ülkelerdir" demektedir.¹⁵ İbn Haldun'un döngüsündeki insanlık gelişim zirvesi, aslında, "Genel hükümet" ile nitelendirilen "iktidar elde etme", insanların faaliyetlerine ve yaşamlarına daha az müdahale eden ve dolayısıyla daha yüksek bir özgürlük derecesi ile sınırlı bir devlet biçimidir. Despotizm büyüdükçe, özgürlük azalır ve böylece üretme ve ilerleme teşvik edilir.

Şimdi tüm bulmaca parçalarını bir araya getirmek gerekirse, asabiyetin nihai hedefi İbn Haldun'un döneminde bilinen ve mümkün olan krallık ya da mutlakiyetçi yönetim modelidir ve bu modern siyasi kurumlar ve araçlar, devletin insanları koruma gücünü sınırlayacak şekilde uygulanacak olursa, İbn Haldun'un dinamik devlet modeli değişecektir. İktidarı sınırlayıcı bir unsur ve halkın hürriyetini icra edebileceği bir ortam ve nihayetinde müreffeh ve barışçıl bir toplum olacaktır.

¹³ Kemal, N. (2002). And Seek Their Council in the Matter, p 147.

¹⁴ Butler, E. (2012). Public Choice, p17.

¹⁵ Khayr Al-Din, A. The surest path, p 49.

Sonuç

Asabiyetin ortadan kaldırılması, bir grup tutmanın getirdiği dayanışma hissi olarak değil, iktidarı tekeline alacak ve grup bağlarını korumak ve beslemek için kullanacak bir güç olarak kaldırmak, herkesin yasa önünde eşit olduğu, müreffeh bir uygarlık oluşturmak için esastır. Belirli bir grup, kendi çıkarlarına hizmet etmek için iktidarı tekeline alıyor ve gün geçtikçe adeta sivil bir devlet haline getirmek için herkesin servet ve fikir üretme konusunda teşvik ettiği yakınları bulunuyor. Arap Baharı, asabiyet tarafından yönetilen bir Arap devletine karşı bir bütün olarak etkisini gösterdi. Azalmış olanın yerini alacak güç için herhangi bir asabiyetin yükselmesi, kabile, dindar veya kurumsal olması, yine devresel bir devlet modeli yaratacaktır. 15. yüzyılda İbn Haldun, “sivil siyaset” tarafından idare edilen ideal şehre, “nadir görülmesi ve gerçekleştirilmesi güç” bir hipotez olarak bahsettiği takdirde, 21. yüzyıl İbn Haldun, bugünün aynı rasyonel düşünce ve objektif analizini kullanarak gerçekler ve değişkenleri tartıştırdı, hipotez mükemmel bir şekilde gerçekleştirilebilir olurdu.

Devlet gücünü sınırlamak, asabiyeti iktidarın bir yolu olarak kısıtlamaya ya da nötralize etmeye katkıda bulunacak ve bahis miktarı ‘mutlak’ olmayacağı için farklı rakip gruplar arasındaki ilişkileri düzeltecek ve gerginleştirecektir. Eğer bir grup mutlaka diğerleri üzerinde iktidara gelmeye çalışmazsa, başka bir grubun gelecek ve onu göndermeye zorlaması anlamına gelmez. İktidarın merkezi olmadığı ve devletin oynamak için sınırlı bir role sahip olduğu bir çerçeve içinde, iç çatışmalar için daha az gerekçe ve kayırmacılık için bir yer olmayacak ve bireysel menfaatleri sürdürmek için serbestçe dolaşma imkânı olmayacaktır (genelde şiddet uygulayan bir süreç olan despot bir sistem her yaşam döngüsünün sonudur), ancak daha bireysel inisiyatif ve üretkenlik için bir özgürlük ortamı olacaktır.

References

- Al-Tunisi, K. (2002). *The surest path*. Oxford university Press.
- Butler, E. (2012). *Public Choice– A Primer*. London: The Institute of Economic Affairs.
- Himmich, B. Ibn Khaldun: Un philosophe de l’histoire. Rabat : edition Marsam.
- Jaberi, M. (1984). *Reforming the Arab Mind*. Beirut: Dar Al Tali’a.
- Kemal, N. (2002). *And Seek Their Council in the Matter*. Oxford University Press.
- Ibn Khaldun. *Al Moqaddima*. Beirut: Dar Ihya’ Al-Torat Al-Arabi.